

TILSHUNOSLIK VA UNING BO'LIMLARI.

Dosumbetova Nodira Furqat qizi

Nukus davlat pedagogika instituti Ellikqal'a pedagogika fakulteti talabasi

Durdibayeva Munisa Xudaybergan qizi

Nukus davlat pedagogika instituti Ellikqal'a pedagogika fakulteti talabasi

Baxodirova Farangiz Mansurbek qizi

Nukus davlat pedagogika instituti Ellikqal'a pedagogika fakulteti talabasi

Annotatsiya. *Ushbu maqolada tilshunoslik fani va uning bo'limlari haqida so'z boradi.*

Kalit so'zlar. *til, jamiyat, bo'lim, fonetika, sintaksis, morfologiya, lingvistika, tilshunoslik, terminologiya, tasnifi, morfemika.*

Til faqat kishilik jamiyati mahsulidir. Tilsiz hech bir voqelik va hodisani, insonning tabiatda, jamiyatda tutgan o'rne, jamiyat taraqqiyoti yo'llarini bilish, o'rganish mumkin emas. Tilshunoslik yoki til bilimi (lingvistika til haqidagi mustaqil va aniq fan bo'lib, tilning kelib chiqishi, tarixiy taraqqiyot jarayonlari va qonuniyatlarini ilmiy asosda o'rganadi. Bu fan muayyan va umumiy tilshunoslik sohalaridan iborat. Muayyan (xususiy) tilshunoslik ma'lum bir tilning lu'fat tarkibi, fonetik tizimi va grammatik qurilishi, taraqqiyot yo'llari hamda qardosh tillarga munosabatini ilmiy asosda sinchiklab o'rganadi va shu yo'l bilan tilning lu'fat boyligi, fonetikasini sinchiklab tekshiradi, ilmiy grammatikasini yaratib beradi. Umumiy tilshunoslik esa umuman tilning kelib chiqishi, ijtimoiy mohiyatini, jamiyatdagi o'rni va vazifasini, taraqqiyot yo'lini, til bilan tafakkurning bir-biriga uzviy bo'liqligini, tilning o'zaro munosabatini o'rganadi hamda tilshunoslikni tekshirish usullarini yaratadi. Umumiy tilshunoslik ayrim tilshunoslikni, bir guruh tilshunoslikni va qardosh tilshunoslikni o'rganish, tekshirish natijasida aniqlangan til hodisasini, til dalillarini umumlashtirib, ilmiy xulosalar chiqaradi va shu asosda til qonuniyatlarini aniqlab beradi. MKo'rinadiki, tilshunoslik inson tilini o'rganadigan mustaqil fandır. Tilshunoslik dastlab, amaliy ahamiyatgagina ega bo'lgan fan sifatida yuzaga kelgan bo'lsa, hozir sof nazariy xarakterdagi fanga aylandi.

Bashariyat XX asr bilan xayrlashib, uchinchi ming yillikka qadam qo'ydi. Insoniyat bugungi kunga kelib, ijtimoiy hayotning barcha sohalarida ulkan yutuqlarga erishdi. Odamzod o'zining aql-zakovati va mehnati bilan juda ko'p yangiliklar yaratdi. Ma'naviy boylıklar orasida tilshunoslik ilmida to'plangan bilimlar muhim o'rin tutadi. Har bir davrning buyuk tilshunoslari bo'ladi. Ular o'z yurti va xalqining tili haqidagi fikrlarini o'rtaga tashlaganlar. Xalqni buyuk maqsadlar sari etaklovchi bayroq sifatida namoyon bo'ladigan foyalarning muayyan davr mafkurasiga aylanishida tilshunoslik bilimlari katta ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslik yoki Lingvistika tillarni o'rganuvchi fandır. Tilshunoslikning amaliy va nazariy turlari mavjud bo'lib, nazariy tilshunoslik tilning strukturasi (grammatikasi) va uning ma'nosi (semantikasini) o'rganadi. Grammatika — morfologiya (so'zlarning tuzilishi va o'zgarishi), sintaksis (so'zlarning iboralarga va gaplarga biriktrilish qoidalari) va fonologiya (tilni abstrakt tovushlar yordamida o'rganish) fanlarini qamrab oladi. Amaliy tilshunoslik, asosan, tilshunoslikda o'rganilgan nazariy bilimlarni amaliyotda qo'llash bilan shug'ullanadi. Amaliy tilshunoslik tarkibiga xorijiy tillarni o'rganish va o'rgatish kiradi. Tilshunoslik, „Lingvistika“ — til haqidagi, uning ijtimoiy tabiati, vazifasi, ichki tuzilishi, tasnifi, muayyan tillarning amal qilish (faoliyat) qonunlari, tarixiy taraqqiyoti haqidagi fandır. Maqsadi va vazifasiga ko'ra, tilshunoslikning bir nechta yo'nalishlari (sohalari) bor: umumiy tilshunoslik — tilni umuman insonga xos hodisa sifatida o'rganuvchi, asosiy vazifasi dunyo tillariga xos eng umumiy belgi-xususiyatlarni aniqlash va yoritish bo'lgan soha; xususiy tilshunoslik— ayrim bir til belgi-xususiyatlarini o'rganuvchi soha; amaliy tilshunoslik — tildan foydalanish bilan aloqador amaliy masalalarni (eksperimental fonetika, leksikografiya, lingvostatistika, transkripsiya, transliteratsiya va boshqalar) hal qilish metodlarini ishlab chiquvchi yo'nalish; matematik lingvistika, strukturaviy tilshunoslik, qiyosiy-tarixiy tilshunoslik va boshqa paralingvistika, etnolingvistika, psixolingvistika, sotsiolingvistika kabi sohalar so'zlovchi (shaxs)ning jamiyatdagi faoliyati bilan aloqador til xususiyatlarini o'rganadi.

Tilshunoslikda bir nechta bo'lim mavjud.

Leksikologiya (uning mavzusi so'z) - tilning so'z birikmasi doktrinasi. Lexikologiya so'zning ma'nosini va nutqda ishlatilish qoidalarini belgilaydi. Leksikologiyaning asosiy bo'limlaridan biri semantik (yunoncha "Seme" - belgisi), so'zning ma'nosiga tegishli barcha masalalarni, shuningdek so'zning ma'nosini o'zgartirishni o'rganadi. Leksikologiya hozirgi holatdagi tilning so'zlashuvini, shuningdek, uning rivojlanishining asosiy yo'llarini va so'zning ma'nosini va butun lug'atning ma'nosini o'zgartirish sabablarini o'rganadi. Leksikologiyaning maxsus bo'limi - so'zning kelib chiqishini o'rganadigan etimologiya.

Frazeologiya frazeologik birliklarning ma'nosi, morfologik-sintaktik va uslubiy xususiyatlari, shuningdek ularni tasniflash va ta'limning asosiy yo'llari bilan bog'liq masalalarni qamrab oladi. Frazeologizmlar so'zning lug'aviy mazmunida bir so'zga o'xshash (dunyodagi chekkalarga, bo'yinni ko'paytirishga o'rgatish, jazolash, stol ostida yurish - kichik, va hokazo) so'zlarning barqaror kombinatsiyasi.

Fonetika - tilning mustahkam tuzilishini o'rganadigan fanning bir bo'limi. Fonetiklar boshqa tilshunoslik fanlari orasida alohida o'rin tutadi. Leksikologiya va tilshunoslik tilning semantik tomonini o'rgansa, jumlar, so'zlar va so'zlarning bir qismlari ma'nosini anglatsa, fonetiklar tilning moddiy tomoni bilan bog'liq bo'lib, semantik ma'noga ega bo'lmagan vositalar bilan shug'ullanadilar. Fonetika - og'zaki talaffuz ilmida orthoepiyada amaliy qo'llanmani topadi. Fonetika bilan chambarchas bog'liq grafikalar bo'limi, harflarni o'rganish, ya'ni harfdagi tovushlarning tasviri,

harflar va tovushlar o'rtasidagi munosabatlar. So'zlarni shakllantirish - yangi so'zlarni ishlab chiqarish usullari va vositalarini, shuningdek, mavjud so'zlarning tuzilishini o'rganadigan tilning ilmiy bo'limidir. Ba'zi darsliklarda ushbu bo'lim morfemika (yunoncha "Morphe" - shakl) deb nomlanadi. morfemika so'zning muhim qismlari: prefiks, ildiz, sufik, tugatish. Ular so'zning morfemik tarkibini shakllantiradilar.

Tilshunoslikning grammatikasiga oid xususiyatlari. Hozirgi kunda tilshunoslik fanning eng muhim qismlaridan biri bo'lib, u ikkita kichik bo'lim - morfologiya va sintaksisni o'z ichiga oladi.

Morfologiya (yunoncha "Morphe" - shakl, "logotip" - fan, so'z), so'zning o'zgarishlarini va nutq qismlarini ma'lum tilda o'rganadi. So'zlar jinsi, soni, xolati, shaxs, va hokazolarga ko'ra farq qilishi mumkin. Ba'zi birlari o'zgarmas (kontseptsiyalar, prepositions, zarflar) mavjud bo'lsa-da. Morfologiya imlo bilan chambarchas bog'liq, shuning uchun darslikning ushbu qismida odatda turli xil imlo qoidalari mavjud. Nutqning ba'zi qismlari so'zlarning morfologik sinflari. Tildagi vazifalariga ko'ra, nutq qismlari mustaqil va xizmat ko'rsatish qismlariga bo'linadi. Nutqning mustaqil qismlari: ism, sifatlar, fe'l, adverb, zamir. Nutq xizmatining tarkibiy qismi: prepozitsiya, birlik, zarracha. Nutqda mustaqil va xizmat so'zlari turli funktsiyalarni bajaradi. So'zda mustaqil so'zlar, moslamalarni nomlash, ularning belgilari, harakati va boshqalar jumlagi a'zo bo'lib xizmat qiladi va xizmat so'zlari ko'pincha mustaqil so'zlarni birlashtirishga xizmat qiladi.

Sintaksis iborolari jumlar va jumlar. Turli maqsadlardagi jumlar va jumlar - sintaktik birliklar, ularning har biri o'zining o'ziga xos xususiyatlariga ega. So'z so'zni ifodalashga xizmat qiladi, sintaksisning asosiy bo'limi hisoblanadi. Bu ibora jumlaning tarkibiy qismlaridan biri, yordamchi birlik. Sintaksisda jumlar va iboralar grammatikasiga oid qoidalar o'rganiladi. Yozish (yunon tilidan "Orto" - to'g'ri, "grafik" - men yozaman) - til fanining bo'limi, so'zlarni yozish qoidalarini o'rganish.

Qaysi imlo to'g'ri ekanligi aniq bo'lmasa o'zbek tilida ko'plab holatlar mavjud. Siz faqat aniq bir qoida asosida aniq matnni tanlashingiz mumkin. Muayyan matn terish qoidalariga mos keladigan so'zlardagi bunday yozma imlo namunasi deyiladi.

Tilshunoslikning turli fanlar bilan aloqasi natijasida har xil nazariyalar paydo bo'ldi. Tilshunoslik til haqidagi mustaqil ijtimoiy-tarixiy fan bo'lib, uning ob'ekti bo'lgan til tilshunoslikdan tashqari bir necha fanlar tomonidan o'rganishni talab qiladigan murakkab soha bo'lib hisoblanadi. Shunday qilib, tilshunoslik tilning paydo bo'lishi va rivojlanishi, til va tafakkur, til va jamiyat o'rtasidagi munosabatlar, tilning jamiyatdagi o'rni, ichki tuzilishi - tilning tasnifi, uni tahlil qilish usullari va shu kabi masalalarni o'rganadigan fandır.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR :

- 1.Morfema va uning turlari <https://fayllar.org/morfema-va-uning-turlari.html>
- 2.Sodiqov .A O'zbek tili grammatikasi .T. 1975,1981

3. Shoabdurahmonov. Sh. Hozirgi o'zbek adabiy tili, T. 1980
4. Shahobiddinova. Sh. O'zbek tilining nazariy grammatikasi, T. 2001.
5. Irisqulov. M. T. "Tilshunoslikka kirish". 2009